

**ПИТАННЯ ДОМАШНЬОЇ ОСВІТИ ХІХ СТОЛІТТЯ
В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ П. З. ТИМОШЕНКА**

© Кордубан М. В., 2018
<http://orcid.org/0000-0002-7253-6627>
<http://doi.org/10.5281/zenodo.1228374>

У статті проаналізовано педагогічну спадщину вітчизняного педагога П. Тимошенка. З'ясовано, що оптимальною площиною для досягнення мети виховання П. Тимошенко визначив саме домашню освіту, у якій професійна педагогічна діяльність гувернера поєднується з родинним вихованням. Схарактеризовано недоліки домашньої освіти: складність у підборі домашнього наставника високого рівня, домінуюча роль батьків у виховному процесі порівняно з гувернером, відносна ізольованість вихованця від дитячого колективу. Проаналізовано шляхи подолання визначених мінусів. Розкрито значення взаємовідносин усіх учасників освітнього процесу: батьків, гувернерів і дітей. Установлено, що ведучу роль у вихованні дітей педагог відводив батькам. В основі сімейних стосунків лежить любов, яка і задає вектор розвитку домашнього освітнього процесу. Проаналізовано погляди П. Тимошенка на батьківську любов і любов дітей до батьків. Схарактеризовано форми любові: інстинктивна, свідомою, симпатична. У статті доведено, що застосування свідомої форми любові є найбільш ефективним і доцільним педагогічним явищем. Розкрито компетентнісну характеристику нянь, домашніх наставників і учителів. Установлено, що центральне місце в професійно-особистісній характеристиці гувернерів просвітник відвів педагогічній зрілості домашніх педагогів. Схарактеризовано компоненти професійної компетентності домашніх наставників і вчителів: мотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний.

Ключові слова: домашня освіта, гувернер, домашній вчитель, мета освіти, взаємовідносини, професійна компетентність викладача.

Кордубан М. В. Вопросы домашнего образования XIX века в педагогическом наследии П. З. Тимошенко

В статье проанализировано педагогическое наследие отечественного педагога П. Тимошенко. Установлено, что оптимальной плоскостью для достижения цели воспитания П. Тимошенко определил именно домашнее образование, в котором профессиональная педагогическая деятельность гувернера сочетается с семейным воспитанием. Охарактеризованы недостатки домашнего образования: сложность в подборе домашнего наставника высокого уровня, доминирующая роль родителей в воспитательном процессе сравнительно с гувернером, относительная изолированность воспитанника от детского коллектива. Проанализированы

пути преодоления указанных минусов. Раскрыто значение взаимоотношений всех участников образовательного процесса: родителей, гувернеров и детей. Установлено, что ведущую роль в воспитании детей педагог отводил родителям. В основе семейных отношений лежит любовь, которая и задает вектор развития домашнего образовательного процесса. Проанализированы взгляды П. Тимошенко на родительскую любовь и любовь детей к родителям. Охарактеризованы формы любви: инстинктивная, сознательная, симпатическая. В статье доказано, что применение сознательной формы любви является наиболее эффективным и целесообразным педагогическим явлением. Раскрыто компетентностную характеристику нянь, домашних наставников и учителей. Установлено, что центральное место в профессионально-личностной характеристике гувернеров просветитель отвел педагогической зрелости домашних педагогов. Охарактеризованы компоненты профессиональной компетентности домашних наставников и учителей: мотивационный, когнитивный, операционный, личностный.

Ключевые слова: домашнее образование, гувернер, домашний учитель, цель образования, взаимоотношения, профессиональная компетентность преподавателя.

Korduban M. The questions of home education in 19 century in the pedagogical heritage of Timoshenko P.

The article analyzes the pedagogical heritage of domestic educator Timoshenko P. It was defined by him that receiving of proper upbringing by children will serve in future as a guarantor of personal and social welfare. The purpose of education should align with universal, common to all mankind progress and should be reflected in many-sided harmonious development of personality. It was emphasized that better management for achieving the goal Timoshenko named exactly the home education, in which professional activity of tutor can dial with family upbringing. The educator identified the three shortcomings of home education: the complexity of the recruitment the highest level home teacher, the dominant role of parents in pedagogical process in comparison with a tutor and pupil's relative isolation from children's collective. The educator offered the ways of their overcoming, namely, Timoshenko P. gave the characteristics of home teachers' professional competence and formed the recommendations regarding tutor's engage with parents. Also he noticed that high incidence of big families which could form and replace children's collective. It has been disclosed the meaning of relationship with all participants of educational process: parents, tutors and children. It has been established that the teacher defined the leading role of education to the parents.. Love and mutual respect underlie family relationship and sets out the direction of home educational. Thus, Timoshenko P. highlighted parents' love and kids' affection to their parents. The educator outlined the three forms of love: instinctive, conscious and sympathetic. The article proves that application of conscious love is the most effective and advisable pedagogical phenomenon.

It has been characterized Timoshenko's pedagogical discourse regarding the professional personal characteristics' problem of tutor that is professional competence. Accordingly to the knowledge that babysitters have significant impact on physical and moral development of a child, the teacher offered competent babysitters' characteristics. Tutors provided the educational process of school-aged children. The author placed the pedagogical maturity of home teachers to the central place in professional and personal characteristics of a tutor. We have outlined the components of home tutors' professional competence: motivational, cognitive, operational and personal. The article proved that the addressing the shortcomings of home education makes it the best platform for multifaceted personal development of a child.

Key words: *home education, tutor, home teacher, purpose of education, relationship, professional competence of lecturer.*

Постановка проблеми. Реалій сучасного стану освіти такі, що все більше українців вбачають доцільність отримання дітьми повної загальної середньої освіти поза межами школи. Таким альтернативним варіантом освіти на часі виступає домашня. І хоча на офіційному рівні відсутній чіткий алгоритм процедури переходу дітей від шкільної форми освіти до домашньої, бракує положень і вказівок щодо організації освітнього процесу вдома, перспективи отримання домашньої освіти стають все далі привабливішими. Поки що, всі бажаючі отримати освіту вдома можуть керуватись Законом України «Про освіту», в якому сімейна (домашня) освіта визначається як індивідуальна форма здобуття освіти [1]. За таких умов, батьки мають можливість реалізувати своє право на домашню освіту дітей, однак зберігаючи тісний зв'язок зі школою. Отже, з одного боку, підвищення інтересу громадськості до домашньої освіти, з іншого, прогалини в нормативному керівництві домашньою освітою обумовлюють доцільність звернення до педагогічного досвіду минулого.

Аналіз актуальних досліджень. В історичному ракурсі різні аспекти питання домашньої освіти досліджували науковці Є. Сарапулова, С. Золотухіна, М. Болотина, Л. Писарькова, Ю. Солодянкіна та інші. Проблеми професійної компетентності викладача висвітлено в роботах Є. Чернишової, Н. Гузій, В. Ляхоцького. Враховуючи все більше розповсюдження форми домашньої освіти як соціально-педагогічного явища в сучасному освітньому просторі, актуалізація педагогічного досвіду провідних педагогів минулого є доцільною. Проведений науковий пошук свідчить, що педагогічні погляди

П. Тимошенко на проблеми домашньої освіти XIX століття в Україні залишаються актуальними і заслуговують на окреме дослідження.

Мета статті – на основі аналізу педагогічної спадщини П. Тимошенко схарактеризувати роль домашньої освіти XIX століття у всебічному розвитку дитини, визначити складові педагогічної компетентності гувернера.

Виклад основного матеріалу. У ході дослідження встановлено, що питання значущості освіти в розвитку суспільства широко обговорювалось на сторінках педагогічних видань зазначеного історичного періоду. Так, узагальнення педагогічних ідей зарубіжних і вітчизняних просвітників (Шнель, Вессель, Дежерардо, Маушнер, Кестнер, Шмідт, Юркевич та інші), а також власного досвіду педагога П. Тимошенка знайшло відображення у праці «Нариси науки про виховання» [4]. Книгу було написано у 1864 році для викладання навчального курсу педагогіки в Харківському інституті.

Зокрема автор обстоював думку про те, що отримання дітьми належного виховання виступатиме в подальшому гарантом особистісного і громадського благополуччя [4, с. 1]. Педагог дійшов висновку, що мета виховання має корелювати із загальнолюдським прогресом і виявляти у всебічному гармонійному розвитку особистості [4, с. 6], яка прагне досконалості. Подальший аналіз праці дозволяє стверджувати, що оптимальною площиною для досягнення окресленої мети виховання П. Тимошенко визначив саме домашню освіту, у якій професійна педагогічна діяльність гувернера поєднується з родинним вихованням. Автор наголошував на тому, що тісні родинні взаємини батьків і дітей є вкрай важливими у вихованні, так як родинне домашнє середовище створює належне підґрунтя для якісного освітнього процесу [4, с. 136]. Тому в зазначеному педагогічному доробку П. Тимошенком приділено багато уваги питанням домашньої освіти.

П. Тимошенко виокремив недоліки домашньої освіти: складність у підборі домашнього наставника високого рівня, домінуюча роль батьків у виховному процесі порівняно з гувернером, відносна ізольованість вихованця від дитячого колективу [4, с. 136]. Разом з цим, автор запропонував шляхи їх подолання. Зокрема надав характеристику професійної компетентності домашніх наставників, склав рекомендації щодо взаємодії гувернерів з батьками і наприкінці порад зауважив, що є часті випадки багатодітності родин, які і становлять дитячий колектив.

Як свідчить проведене дослідження, провідна роль у вихованні дитини, на думку педагога, відводиться батькам. Педагогічні міркування з цього приводу зосереджено на тезі Шейнерта, що родина є витком майбутнього людини й держави, і являє собою державу в мініатюрі [4, с. 114]. Спираючись на педагогічну позицію Кестнер, П. Тимошенко наголошував на цінності природніх стосунків між батьками й дітьми та педагогічній значущості цих взаємин як ключову перевагу домашньої освіти. Зокрема автор зазначив, що в основі сімейних стосунків лежить любов, яка і задає вектор розвитку домашнього освітнього процесу. Таким чином, педагог виокремив батьківську любов і відповідно любов дітей до батьків.

Детермінація автором батьківської любові дозволила визначити найбільш ефективну, з точки зору домашньої освіти, міжособистісну взаємодію батьків і дітей. Так, у ході дослідження встановлено, що педагог схарактеризував три форми батьківської любові: інстинктивну, свідому, симпатичну. Як зазначив просвітник, природнім виявом в родині є інстинктивна форма любові. Проте окрім фізичного розвитку дитини, дана форма не має вагомого виховного впливу. Вона покликана реалізовувати функції догляду за малюком переважно раннього віку (перші два місяці). У подальшому врегулювання відносин виключно на основі інстинктивної форми любові не приводить до бажаної моделі сімейних стосунків і, відповідно, може негативним чином відобразитись на освітньому процесі. Причинами ірраціонального характеру зазначених стосунків в рамках домашньої освіти автор вбачав відсутність морального підґрунтя і повне задоволення батьками бажань дитини.

Як свідчить проведене дослідження, освітянин запропонував шляхи подолання окресленої вище проблеми. Зокрема цінним педагогічним досвідом П. Тимошенка є думки просвітника щодо наступної форми батьківської любові – свідомої. Так, автор зауважив, що включення до інстинктивної форми любові мети виховання і зумовлює свідоме ставлення батьків до дітей. За таких умов батьки мають формувати в дітях розуміння своєї соціально значимої ролі та успішної самореалізації в майбутньому, за словами П. Тимошенка, власного добробуту [4, с. 116].

На думку педагога, діяльність батьків, щодо досягнення проголошеної мети, повинна ґрунтуватись на таких чинниках, як: обов'язковість, необхідність і можливість організації освітнього процесу. Ці чинники в повній мірі

зумовлюють соціальний аспект зазначеної мети. Відповідно до них, автор наполягав на зобов'язанні батьків щодо визначення кінцевого результату в становленні дітей як гідних членів суспільства. Необхідним чинником вважалось виявлення змісту морального виховання. Забезпечення можливості організації освітнього процесу полягало в створенні батьками належного середовища [4, с. 117].

Аналіз педагогічного доробку П. Тимошенка свідчить, що автор наголошував на доцільності використання, власне, свідомого ставлення батьків до навчально-виховного процесу в рамках домашньої освіти. Тобто, за словами освітянина, застосування свідомої форми любові є найбільш ефективним і доцільним педагогічним явищем. Погляди просвітника щодо досягнення успішної самореалізації дітей полягали в тому, що воно має скеровуватись одним чинником – допустимою можливістю організації освітнього процесу. Як указав педагог, виняток може становити фізична неможливість виховного процесу та фактори, які мали би негативний вплив на формування особистісного та суспільного добробуту дитини.

Останню форму батьківської любові – симпатичну, П. Тимошенко виокремив як найбільш суспільно значиму з одного боку, та важливу в міжособистісних взаєминах батьків і дітей з іншого. Особлива цінність даної форми любові витікає із установалення спільних інтересів, поглядів і спрямувань батьків і дітей та, як наслідок, утворення зв'язку між старшим і підростаючим поколіннями. Педагог наголосив, що тісна взаємодія поколінь і забезпечує розвиток суспільства.

Надаючи питомої ваги батьківської любові в домашньому освітньому процесі, водночас, просвітник зосередив увагу і на можливих недоліках міжособистісного спілкування. Так, надмірність батьківської опіки над дітьми, призводить до викривленого уявлення батьків про поведження дітей, тим самим знецінюючи роль сім'ї як приналежного виховного середовища.

Іншу, важливу в педагогічному процесі, складову взаємин батьків і дітей становить оборотна сторона стосунків, а саме: любов дітей до батьків. Вона, на погляд автора, має тісний взаємозв'язок і взаємодію з батьківською. Переростаючи з початкової інстинктивної (фізичної) форми стосунків у спеціально організовану модель взаємодії (усвідомлена та симпатична форма), любов дітей повинна набути трьох важливих проявів. На першому

етапі діти виявляють свою покору батькам, яка, при правильно організованому ході виховання, перевтілюється у почуття поваги до старших і зрештою досягає свого апогею у вигляді вдячності батькам за їхні турботи [4, с. 120].

Результати проведеного наукового пошуку засвідчили, що педагог виклав погляди на домашню освіту XIX століття, беручи до уваги роль і важливість всіх учасників освітнього процесу: батьків, гувернерів і дітей. Розкриваючи особливості міжособистісної взаємодії батьків і дітей, П. Тимошенко, не зменшує значення і домашніх наставників в освіті підростаючого покоління. Так, просвітник висловив педагогічні міркування щодо проблеми професійно-особистісної характеристики гувернера, тобто професійної компетентності. Як свідчить аналіз науково-педагогічної літератури, у сучасному тлумаченні професійна компетентність педагога являє собою інтегровану сукупність мотиваційних комплексів, фахових знань, умінь і навичок, операційних здатностей та особистісних якостей, необхідних для реалізації освітнього процесу на якісному рівні. Відповідно до цього положення виокремлюються її компоненти: мотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний [3, с. 142–143].

Як відомо, що в домашній освіті XIX століття в Україні на офіційному рівні були визначені спеціалісти, які мали право навчати та виховувати дітей в родині; до категорії цих фахівців належали домашні наставники (гувернери) або наставниці (гувернантки) та домашні вчителі й вчительки [2, с. 44]. З другої половини XIX століття займатись репетиторством в родині дозволялось гімназістам старших класів з високими оцінками та студентам університетів [2, с. 45–46]. Як зазначив П. Тимошенко, на практиці нерідко забезпеченням раннього розвитку дитини в родині опікувались няні. Виходячи з позицій про те, що няні мають значний вплив на фізичний і моральний розвиток дитини, а також посилаючись на Монтеня «від своєї годувальниці я навчився більшому, ніж від усіх мої вчителів» [4, с. 35], педагог запропонував компетентнісну характеристику нянь.

У залежності від матеріальних статків родина могла собі дозволити вийняти або няню-іноземку, послуги якої коштували дорого, або співвітчизницю з простого народу, відповідно за значно меншу оплату. Враховуючи досвід педагогічної діяльності іноземок, педагог дійшов висновку, що особи даної категорії запрошувались в родину як носії іноземної мови; вони трансливали очікувані гарні манери, належний зовнішній вигляд, любов

й повагу до вихованця. Проте разом з комплементарною характеристикою цих нянь, освітянин зауважував на низку недоліків при обиранні родиною іноземок для навчання і виховання дитини. Не поодиноким, за відомостями П. Тимошенка, була практика запрошення до родини одразу декількох нянь, з метою навчити підопічного різних іноземних мов одночасно. Це призводило до виникнення нездорової конкуренції між нянями, які через маніпулювання дитиною намагались отримати прихильність батьків. Окрім особистісних недоліків, суттєвим мінусом освітнього впливу іноземок було їхнє прагнення до звеличення іноземної культури в очах вихованця, що йшло в розрізі з ідеями патріотичного виховання підростаючого покоління [4, с. 38].

Несхвальна критика висловлювалась педагогом на адресу вітчизняних нянь. Зокрема, доглядаючи за дитиною, няньки з прислуги часто керувались категорично неприпустимим принципом «кому судилося на світі жити, той буде жити, що з ним не роби, а кому – не жити, той і без всього помре» [4, с. 39]. Часто такі няньки нехтували виконанням елементарних дій у догляді за дитиною, а саме: гігієною, охороною здоров'я, правильним харчуванням дитини, зважаючи лише на контроль з боку матері. Своїми обов'язками вони вбачали забавляння дитини, а не її розвиток, при цьому, дітям або все дозволялось, або в крайніх випадках няні їх залякували. Ситуація погіршувалась тим, що жінки припускались грубих помилок у взаємодії з дитиною. Так, щоб мала дитина не впала, няні носили її на руках, тим самим заважаючи її фізичному розвитку. З початком розвитку мовлення, доглядачки в розмові з дитиною копіювали дитячу вимову слів, тим самим перешкоджаючи формуванню правильного мовлення у вихованця. Спів пісень нянею також не вирізнявся своєю чистотою і художністю. Вадом педагогічного впливу нянь на дитину автор визначив також недоречне ознайомлення вихованця з навколишнім середовищем. Зокрема замість показу дитині доступних розумінню предметів, наприклад, квіточок або тварин, няньки звертали увагу на складні речі: годинник або ювелірну прикрасу тощо. Окремо педагог висунув проблему необхідності читання дітям розповідей і казок. Як свідчить автор, няньки і в цьому питанні поступали неправильно.

Зважаючи на створення вітчизняними нянями несприятливого виховного середовища в рамках домашньої освіти, П. Тимошенко запропонував власні вимоги до їхніх особистісних і фахових особливостей. Так, за браком досвіду

взаємодії з дітьми нянею не повинна була бути особа до 20 років; темперамент жінки мав бути врівноважений, сам автор надавав перевагу флегматикам. Першочерговим обов'язком няні, зазначав педагог, повинно бути охорона здоров'я дитини; жінка повинна мати гарну дикцію, педагог застерігав батьків від запрошення до родини заїк; у няні має бути правильне мовлення і, безумовно, спілкування з дитиною з урахуванням її вікових особливостей; сама няня повинна бути розумово і морально розвиненою, вміти добре співати і виявляти любов до дитини [4, с. 41–44].

Таким чином, набуття нянею схарактеризованих автором особистісних і спеціальних фахових якостей, знань, умінь і навичок мало підносити педагогічну діяльність нянь на якісно новий рівень. У ході дослідження встановлено, що, окрім зазначених компонентів педагогічної компетентності нянь, П. Тимошенко передбачив ще і вмотивування їхньої діяльності. Тому важливо, щоб у сім'ї було створено відповідні умови для професійної самореалізації няні в родині – включити її до числа сімейства.

Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що навчанням і вихованням дітей шкільного віку в рамках домашньої освіти займались домашні наставники і вчителі (тільки навчали). Як і у випадку з нянями, на практиці освітні послуги гувернерів різнилися своїм рівнем. Свій погляд на цю проблему мав і П. Тимошенко.

Так, ціннісними педагогічними міркуваннями освітянина щодо діяльності домашніх наставників і вчителів є окреслення ним професійної компетентності цих фахівців [4, с. 99–107]. Зокрема центральне місце в професійно-особистісній характеристиці гувернерів педагог відвів педагогічній зрілості домашніх педагогів. Тобто надбання гувернерами особистісних якостей, необхідних для самостійної реалізації освітнього процесу. З цією тезою тісно пов'язана позиція освітянина стосовно включення до когнітивного компоненту компетентності наставників і вчителів їхньої розумності. Дане положення передбачає організацію педагогічної діяльності з урахуванням фізіологічних і психологічних особливостей дитини. Дослідження свідчить, що просвітник також рекомендував гувернерам обов'язково мати ґрунтовні знання передусім з педагогіки і суміжних до неї наук: фізіології, гігієни, психології, історії педагогіки [4, с. 9]. Обов'язковим у компетентній характеристиці було також

визнано володіння знаннями з навчальних дисциплін і методиками їх викладання [4, с. 124].

Отже, автор наполягав на тому, що особистісні якості домашнього наставника і вчителя мають велике значення в освітньому процесі [4, с. 99]. Комплекс педагогічно значущих особистісних якостей гувернерів П. Тимошенко представив у такому вигляді: самовідданість професії, любов до дітей, здатність до завоювання авторитету в родині та поважну оцінку громадськості, висока моральність, щирість, самовладання [4, с. 102, 124].

Операційний компонент професійної компетентності гувернерів педагог розкрив на основі положень про те, «яким чином повинен вихователь розпочинати свою діяльність» [4, с. 103–107]. Так, зміст операційного компоненту являв собою уміння вивчити особистість дитини, її здібності і нахили; зважати у своїй діяльності на особисті якості вихованця; знати рівень розвитку здібностей; скеровувати свою освітню діяльність з урахуванням попереднього навчально-виховного впливу на дитину; будувати освітній процес від легкого до складного; об'єктивно оцінювати досягнення освітнього процесу; досягати стійких результатів у вихованні; спонукати дитину до самоосвіти.

Аналіз педагогічного доробку П. Тимошенко свідчить, що автор неодноразово звертав увагу на труднощі і складності в діяльності гувернерів. Головна думка щодо мотиваційного компоненту професійної компетентності домашніх наставників і вчителів полягала у тому, що вихованці і батьки повинні виявляти поважне ставлення до особистості гувернера, підтримувати і допомагати в його освітній діяльності, і навіть сприймати фігуру наставника в статусі друга сім'ї [4, с. 131–133].

Усунення зазначених на початку статті недоліків домашньої освіти, за переконанням педагога, робить її кращою платформою для всебічного розвитку особистості дитини.

Висновки. Таким чином, аналіз педагогічної літератури, дає можливість зробити висновки, що в педагогічній спадщині П. Тимошенко розкрито позитивні й негативні сторони домашнього навчання і виховання XIX століття, доведено доцільність домашньої освіти і в сучасному контексті. Запропонована педагогом характеристика професійної компетентності гувернерів, використання педагогічного досвіду з подолання недоліків домашньої освіти

набуває своєї актуальності й для сьогоденної освітньої практики, однак, потребує свого уточнення. Перспективним є дослідження питання виховання жінки як важливого суб'єкта домашньої (сімейної) освіти.

Література

1. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, №38-39, ст.380. [Електронний ресурс]. Режим доступу – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Корх-Черба О. В., Золотухіна С. Т. Теорія і практика підготовки домашніх наставників (історико-педагогічний аспект). – Харків : Нове слово, 2006. – 206 с.
3. Сарапулова Є. Г. Психолого-педагогічні основи навчально-виховної діяльності гувернера : [монографія] / Є. Г. Сарапулова. – К. : МАУП, 2003. – 264 с.
4. Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти / авт. кол. : Є. Р. Чернишова, Н. В. Гузій, В. П. Ляхоцький [та ін.]; за наук. ред. : Є. Р. Чернишової ; Держ. вищ. навч. заклад «Ун-т менедж. освіти». – К. : ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2014. – 230 с.
5. Тимошенко П. З. Очерки науки о воспитании / П. З. Тимошенко. – Харьков: Унив. тип., 1866. – Ч. 1. – [2], IV, VI. – 254 с.